

Jonas Rimantas Glemža

ISTORINIAI LIETUVOS
ARCHITEKTŪROS
PAVELDO INTERJERAI
istorija, tvarkyba, vertinimas

Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014

UDK 747(474.5)(091)
GI-84

Jonas Rimantas Glemža

Istoriniai Lietuvos architektūros paveldo interjerai: istorija, tvarkyba, vertinimas

Projektą finansavo Lietuvos mokslo taryba
Sutarties Nr. VAT-53/2015

Recenzentės:

dr. Dalia Klajumienė,

dr. Rasa Butvilaitė

Redaktorius Andrius Patiomkinas

Dailininkas Martynas Gintalas

Nuotraukos, prie kurių nenurodyta fotografo pavardė – Jono Rimanto Glemžos.
Fotografuota 2012–2013 m.

Išleido Vilniaus dailės akademijos leidykla,
Dominikonų g. 15, LT-01131 Vilnius
www.leidykla.vda.lt

Spausdino Standartų spaustuvė
Dariaus ir Girėno g. 39, Lt-02189 Vilnius
www.standart.lt

© Vilniaus dailės akademija, 2013

© Jonas Rimantas Glemža, 2013

ISBN 978-609-447-113-1

TURINYS

ĮVADAS / 10

I. Istorinių Lietuvos architektūros paveldo interjerų saugojimo ir tvarkybos raida bei problemos / 15

II. Istoriniai interjerai pagal tipologines architektūros paveldo objektų grupes / 20

A. Gynybinės architektūros objektai / 20

1. Medininkų pilies donžonas (Vilniaus r.) / 21
2. Vilniaus Aukštutinės pilies rūmai ir vakarinis bokštas (Gedimino pilis) (Arsenalų g. 5) / 26
3. Trakų salos pilies rūmai (Kęstučio g. 4) / 29
4. Vilniaus Žemutinės pilies Senasis arsenalas (Arsenalų g. 3A) / 33
5. Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (Valdovų rūmai) (Katedros a. 4) / 38
6. Biržų pilies rūmai (J. Radvilos g. 3) / 49
7. Panemunės pilis (Jurbarko r.) / 53
8. Raudondvario pilis (Kauno r.) / 58
9. Siesikų pilis (Ukmergės r.) / 64
10. Raudonės pilis (Jurbarko r.) / 69

B. Visuomeninės civilinės architektūros objektai / 72

1. Vilniaus rotušė (Didžioji g. 31) / 73
2. Vilniaus filharmonijos rūmai (Aušros Vartų g. 5) / 78
3. Signatarų namai Vilniuje (Pilies g. 26) / 81
4. „Naručio“ viešbutis Vilniuje (Pilies g. 24) / 84
5. Vilniaus universitetas (Universiteto g. 3) / 87
6. Prezidentūros rūmai Vilniuje (S. Daukanto a. 3/8) / 103
7. Kultūros ministerijos rūmai Vilniuje (J. Basanavičiaus g. 5) / 109
8. Vilniaus universiteto Gamtos fakulteto rūmai (M. K. Čiurlionio g. 23) / 113
9. Lietuvos mokslų akademijos rūmai Vilniuje (Gedimino pr. 3) / 116
10. Lietuvos banko rūmai Vilniuje (Gedimino pr. 6) / 118
11. Lietuvos muzikos ir teatro akademijos rūmai Vilniuje (Gedimino pr. 42) / 122
12. Perkūno namas Kaune (Aleksoto g. 6) / 125

13. Kauno rotušė (Rotušės a. 15) / 128
14. Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra Kaune (Vilniaus g. 33) / 135
15. Kauno tvirtovės komendanto rūmai (Gedimino g. 25) / 138
16. Kėdainių mokykla (Didžioji g. 62) / 143
17. Klaipėdos Augustės Viktorijos mergaičių licėjus (K. Donelaičio g. 4) / 145
18. Klaipėdos pašto rūmai (Liepų g. 14) / 148

C. Visuomeninės sakralinės architektūros paveldo objektai / 150

1. Vilniaus Šv. vyskupo Stanislovo ir šv. Vladislovo arkikatedra bazilika (Katedros a. 1) / 152
2. Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia (Antakalnio g. 1) / 160
3. Vilniaus Viešpaties Jėzaus, arba Trinitorių, bažnyčia (Antakalnio g. 27) / 166
4. Vilniaus Švč. Trejybės cerkvė ir bazilijonų vienuolynas (Aušros Vartų g. 7B) / 169
5. Vilniaus Šv. Dvasios soboro ir vienuolyno ansamblis (Aušros Vartų g. 10) / 173
6. Vilniaus Šv. Teresės bažnyčia ir basųjų karmelitų vienuolynas (Aušros Vartų g. 14) / 177
7. Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto bažnyčia (Šv. Jono g. 12) / 184
8. Vilniaus Šv. Dvasios, arba Dominikonų, bažnyčia (Dominikonų g. 8) / 192
9. Vilniaus Šv. Onos bažnyčia (Maironio g. 8) / 198
10. Vilniaus Šv. Pranciškaus ir Bernardino, arba Bernardinų, bažnyčia ir bernardinų vienuolynas (Maironio g. 10) / 201
11. Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčia (Šv. Mikalojaus g. 4) / 213
12. Vilniaus Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia ir bernardinų (klarisių) vienuolynas (Šv. Mykolo g. 9) / 216
13. Vilniaus evangelikų reformatų (kalvinų) bažnyčia (Pylimo g. 18) / 223
14. Vilniaus choralinė sinagoga (Pylimo g. 39) / 225
15. Vilniaus Šv. Stepono bažnyčia (Geležinkelio g. 39) / 228
16. Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčia (Vokiečių g. 20) / 232
17. Vilniaus Šv. Kotrynos bažnyčia (Vilniaus g. 30) / 235
18. Kauno Šv. apaštalų Petro ir Povilo arkikatedra bazilika (Vilniaus g. 1) / 240
19. Kauno Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Vytauto Didžiojo) bažnyčia (Aleksoto g. 3) / 247
20. Pažaislio Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios ir kamaldulių vienuolyno ansamblis (T. Masiulio g. 31) / 251
21. Kauno Šv. Jurgio Kankinio (pranciškonų) bažnyčios ir bernardinų vienuolyno ansamblis (Papilio g. 9) / 266
22. Degučių Šv. Vincento Ferero bažnyčia su varpine (Šilutės r.) / 275
23. Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčia (Senoji g. 1) / 277
24. Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčia (Radvilų g. 10) / 280
25. Kretingos Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčios ir bernardinų vienuolyno statinių kompleksas (Vilniaus g. 2, 2A) / 282

26. Liškiavos Švč. Trejybės bažnyčia ir dominikonų vienuolynas (Varėnos r.) / 287
27. Palangos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia (Vytauto g. 55) / 291
28. Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčia (Nepriklausomybės a. 1A) / 295
29. Rietavo Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia (Laisvės g. 2A) / 301
30. Sedos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia (Mažeikių r.) / 304
31. Šiaulių Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus katedra (Aušros tako 3) / 308
32. Telšių Šv. Antano Paduviečio katedra (Katedros g. 2) / 313
33. Tytuvėnų Švč. Mergelės Marijos Angelų Karalienės bažnyčia
ir bernardinų vienuolynas (Kelmės r.) / 317
34. Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia (Sodų g. 8) / 323
35. Liolių Šv. apaštalo Simono ir Judo Tado bažnyčia (Kelmės r.) / 327
36. Griškabūdžio Kristaus Atsimainymo bažnyčia (Šakių r.) / 330
37. Palūšės Šv. Juozapo bažnyčia ir varpinė (Ignalinos r.) / 335
38. Prienų Kristaus Apsireiškimo bažnyčia (Kęstučio g. 9) / 339
39. Smilgių Šv. Jurgio bažnyčia (Panevėžio r.) / 343

D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų ir žymių žmonių rūmai / 345

1. Chodkevičių rūmai (Didžioji g. 4, Vilniuje) / 346
2. Pacų rūmai (Didžioji g. 7, Vilniuje) / 350
3. Pacų / Sapiegų rūmai (Šv. Jono g. 3, Vilniuje) / 353
4. Oginskių rūmai (Arklių g. 5 / Rūdninkų g. 8, Vilniuje) / 356
5. Lopacinskių / Olizarų rūmai (Bernardinų g. 8, Vilniuje) / 358
6. Radvilų rūmai (Vilniaus g. 24 / Liejyklos g. 2, Vilniuje) / 360
7. Radvilų namai (Vilniaus g. 41, Vilniuje) / 363
8. Lietuvos rašytojų sąjungos rūmai (K. Sirvydo g. 6, Vilniuje) / 367
9. Umiaslovskių rūmai (Trakų g. 2, Vilniuje) / 371
10. Sapiegų rūmai (L. Sapiegos g. 13, Vilniuje) / 374
11. Sluškių rūmai (T. Kosčiuškos g. 10, Vilniuje) / 378
12. Siručio, arba Maironio, namas (Rotušės a. 13, Kaune) / 381
13. Vileišių rūmai (Antakalnio g. 6, Vilniuje) / 387

E. Miestų gyvenamieji namai / 391

1. Namas Aušros Vartų g. 8, Vilniuje / 392
2. Namas Didžiojoje g. 1, Vilniuje / 394
3. Gureckių rūmai (Dominikonų g. 15, Vilniuje) / 397
4. Namas Pilies g. 12, Vilniuje / 400
5. Namas Pilies g. 32, Vilniuje / 402

6. Namas Rūdninkų g. 13, Vilniuje / 404
7. Namas Stiklių g. 8, Vilniuje / 407
8. Namas Šv. Jono g. 5, Vilniuje / 410
9. Tuskulėnų dvaro rūmai (Žirmūnų g. 13, Vilniuje) / 414
10. Namas Žygimantų g. 9, Vilniuje / 417
11. Namai Rotušės a. 2 ir 4, Kaune / 422
12. Zabielių rūmai (Rotušės a. 10, Kaune) / 427
13. Namas Rotušės a. 29, Kaune / 431
14. Namai Didžiojo vandens g. 6 ir 8, Klaipėdoje / 436
15. Namas Liepų g. 12, Klaipėdoje / 439
16. Namas Vežėjų g. 2, Klaipėdoje / 442
17. Chaimo Frenkelio vila (Vilniaus g. 74, Šiauliuose) / 444
18. Namas H. Manto g. 25, Klaipėdoje / 450

F. Dvarų sodybų rūmai / 453

1. Antašavos dvaro rūmai (Kupiškio r.) / 456
2. Alantos dvaro rūmai (Molėtų r.) / 461
3. Baisogalos dvaro rūmai (Radviliškio r.) / 462
4. Cirklišio dvaro rūmai (Švenčionių r.) / 465
5. Gelgaudiškio dvaro rūmai (Šakių r.) / 468
6. Kelmės dvaro rūmai (Dvaro g. 15) / 472
7. Paežerių dvaro rūmai (Vilkaviškio r.) / 474
8. Pakruojo dvaro rūmai (Parko g. 5) / 479
9. Palangos dvaro rūmai (Vytauto g. 17) / 483
10. Raguvėlės dvaro rūmai (Anykščių r.) / 488
11. Renavo dvaro rūmai (Mažeikių r.) / 493
12. Rokiškio dvaro rūmai (Tyzenhauzų al. 5) / 497
13. Salų dvaro rūmai (Rokiškio r.) / 506
14. Švėkšnos dvaro rūmai (Šilutės r.) / 508
15. Šešuolėlių I dvaro rūmai (Širvintų r.) / 510
16. Trakų Vokės dvaro rūmai Vilniuje (Žalioji a. 2A) / 516
17. Verkių dvaro rūmai Vilniuje (Žaliųjų ežerų g. 49) / 522
18. Užutrakio dvaro rūmai (Trakų r.) / 531
19. Zyplių dvaro rūmai (Šakių r.) / 541

III. Istorinių interjerų tvarkyba ir metodika: išvados ir siūlymai / 545

A. Išvados / 545

B. Siūlymai / 547

1. Istorinio interjero tyrimai / 547
2. Istorinio interjero restauravimo darbai / 547
3. Istorinio interjero atkūrimas ir gaivinimas / 551
4. Istorinių interjerų gaivinimo metodų įvairovė ir jų taikymas / 553
5. Istorinių interjerų pritaikymo darbai / 554
6. Istorinio interjero restauravimo ir atkūrimo darbų projektavimas / 556

Summary

The historical interiors of architectural heritage in Lithuania: history, restoration, and evaluation / 558

Literatūra / 566

ĮVADAS

Kultūros paveldui priskirtinų architektūros ir istorinių memorialinių objektų interjeras yra svarbi ir reikšminga paveldo apsaugos bei tvarkybos sritis. Kultūros paveldo objektų interjerai, pasižymintys savita architektūra ir dekoru, atsižvelgiant į architektūros ir dailės istorijos laikotarpius, knygos autoriaus vadintini „istoriniais interjerais“. Istorinį interjerą turi įvairūs kultūros paveldo objektai, kuriuos knygos autorius suskirstė į pastatų tipologines grupes. Pagal funkcinę paskirtį atrinkti pastatai reprezentuoja architektūros bei dailės istorijos stilistinius laikotarpius nuo gotikos iki XX a. pradžios.

Istorinį interjerą, autoriaus nuomone, sudaro: *interjero architektūra*, kurią išreiškia pastato patalpos planas, jo struktūra, sienos, sienų plokštumose esančios angos, lubos ir grindys, taip pat ir architektūrinis meninis sprendimas, suteikiantis patalpai erdvinę meninę charakteristiką;

interjero elementai: šildymo įrenginiai (krosnys, židiniai), šviestuvai, baldai, sienų ir lubų dekoras, meno kūriniai bei kitos detalės (užuolaidos, drapiruotės, kilimai ir pan.).

Istoriniai pastatų interjerai yra svarbi ir vertinga kultūros paveldo objektų dalis. Lietuvoje yra nemažai kultūros paveldo objektų, kurių iš esmės išlikę tik eksterjerai, o interjerai išsaugoti tik iš dalies arba yra visai sunykę. Anksčiau kurti interjerai dažniau keitėsi ne tik dėl dažnesnio jų remonto ar naujų interjero „madų“, bet ir dėl istorinių suirucių, karų, stichinių nelaimių. Todėl paveldosaugos požiūriu istorinių interjerų daug kur

išlikę labai menkai arba jie visai sunykę. Istoriniai interjerai yra neatspariausia pastatų dalis, kuriai įtaką darė ne tik išoriniai, t. y. istorinių įvykių nulėmti, veiksniai, bet ir pastatų funkcijų, interjero sampratos bei „mados“ raida.

Istorijos tėkmėje Lietuvos kultūros paveldo pastatų interjeras labai nukentėjo, o senesnių, t. y. dar ankstyvesnių laikotarpių, statinių interjerai visai menkai teišlikę. Todėl *pagrindinis istorinių interjerų tvarkybos metodas galėtų būti ne tik jų restauravimas, bet ir atkūrimas*, o jų taikymą drauge galėtume vadinti *interjero gaivinimu*.

Istoriniams interjerams didžiausią neigiamą poveikį padarė XIX–XX a. praūžę karai, politiniai kataklizmai ir okupacijos. Vienas iš aki-vaizdžiausių tai įrodančių faktų – 1945–1955 m. uždarinėtos ir sandėliais verstos bažnyčios; dėl to ypač nukentėjo Vilniaus ir Kauno sakralinių pastatų interjerai. Sovietmečiu negatyviai žiūrėta ir į dvarus, jų rūmus, – kaip į „valstiečių išnaudojimo“ objektus, – todėl šie statiniai taip pat stipriai nukentėjo.

Nagrinėjant ir vertinant istorinį interjerą remiamasi galiojančiu Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymu, o konkrečiai – 2004 m. rugsėjo 28 d. Nr. IX-2452 ir 2012 m. lapkričio 8 d. minėto įstatymo straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymais. Knygos autoriui aktualūs šie 2004-ųjų metų LR nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymo (Žin., 2004-10-19, Nr. 153-5571) 2 straipsnio, skirto pagrindinėms sąvokoms, apibrėžimai:

Kultūros paveldo statinys – vertingųjų savybių turintis pastatas, jo dalis, inžinerinis statinys ar jo išlikusi dalis, monumentalūs nekilnojamieji dailės kūriniai. (17 dalis);

Atkūrimas – neišlikusios nekilnojamosios kultūros vertybės atkūrimas išimtiniais atvejais pagal nustatytas neišlikusias vertingąsias savybes, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Atkuriant išsaugomos atkuriamos vertybės išlikusios dalys ir elementai, jie grąžinami į pirminę vietą, tiksliai pakartojamos ar naujai sukuriamos neišlikusios dalys ir elementai. (5 dalis);

Konservavimas – kultūros paveldo objekto vertingąsias savybes naikinančių ar žalojančių veiksmų poveikio sustabdymas ir autentiškumo požymių sutvirtinimas atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. (10 dalis);

Restauravimas – visų išlikusių kultūros paveldo objekto autentiškų dalių ar elementų konservavimas, atskirų neišlikusių elementų ar dalių atkūrimas, nekilnojamosios kultūros vertybės požymių išsaugojimas, atskleidimas ir išryškėjimas atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. (29 dalis);

Pritaikymas – kultūros paveldo objekto ar jo sudedamųjų dalių pertvarkymas naudoti, suderinant valdytojo ir visuomenės poreikius, minimaliai keičiant vertingąsias savybes ir sudarant galimybes atkurti būklę, buvusią iki šių pakeitimų, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. (28 dalis);

Taikomieji moksliniai tyrimai – eksperimentiniai ir (arba) teoriniai pažinimo darbai, pirmiausia skiriami specifiniams praktiniams tikslams pasiekti arba uždaviniams spręsti. (33 dalis);

Tvarkyba – kultūros paveldui išsaugoti atliekami darbai: tyrimas (taikomasis), remontas,

avarijos grėsmės pašalinimas, konservavimas, pritaikymas, restauravimas, atkūrimas, šių darbų planavimas ir projektavimas. (34 dalis);

Tvarkomieji paveldosaugos darbai – tvarkybos darbai, atliekami pagal specialias technologijas, užtikrinančias autentiškumo išsaugojimą. (36 dalis).

Nors kultūros paveldo interjerai šiame įstatyme nėra tiesiogiai įvardinti, jiems lygiai taip pat taikytina minėto įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 2 punkto ištarmė, jog nekilnojamojo paveldo apsauga vykdytina „viešojo pažinimo ir naudojimo“ tikslu, idant būtų sudarytos sąlygos „dabarties ir ateities kartoms nekilnojamąjį kultūros paveldą pažinti, lankyti ir juo naudotis“.

Aptariant istorinį interjerą, jo vertę, saugojimą bei tvarkybą aktualūs ir tarptautiniai kultūros paveldo apsaugos dokumentai, kuriuos yra paskelbusi Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija UNESCO, Europos Taryba (ET) bei Tarptautinė paminklų ir paveldo vietovių taryba ICOMOS.

1972 m. UNESCO priimtų Kultūros ir gamtos paveldo apsaugos nacionaliniu lygiu rekomendacijų (*Kultūros paveldo apsauga*, Vilnius: Savastis, 1997, p. 187) 22 dalyje apie kultūros paveldo objektus teigiama: „<...> kur tai tikslinga, turėtų būti restauruojami išsaugant jų pirminį pobūdį arba jiems turėtų būti suteikta labiau tinkama funkcija, su sąlyga, kad jų kultūrinė vertė nebus sumenkinta“; 36 dalyje: „Pakeitimai ansamblių interjere bei šiuolaikinių patogumų įrengimas turėtų būti leidžiamas, jei tai reikalinga juose gyvenančių žmonių gerovei, bet su sąlyga, kad jie drastiškai nepakeis būdingiausių senovės būsto bruožų.“

1985 m. ET priimtose Europos architektūros paveldo apsaugos konvencijos (*Kultūros paveldo apsauga*; p. 76) 1 straipsnio 1 dalyje paminklais yra įvardijami „visi pastatai ir statiniai, svarbūs istoriniu, archeologiniu, meniniu, moksliniu, socialiniu arba atlikimo technikos požiūriu, kartu su vidaus apdaila ir priklausiniais“.

I. ISTORINIŲ LIETUVOS ARCHITEKTŪROS PAVELDO INTERJERŲ SAUGOJIMO IR TVARKYBOS RAIDA BEI PROBLEMOS

Interjero saugojimas tiesiogiai susijęs su kultūros paveldo objektų apskaita, o konkrečiau – su architektūros ir dailės paveldu. Mat istorinis interjeras – ne tik architektūra, bet ir vaizduojamoji bei taikomoji dailė, ypač jei turėsime omenyje sakralinį paveldą, rūmus ir panašius objektus. Kadangi architektūros paveldo objektų apsaugos valstybiniu lygmeniu įteisinimo pradžia laikytini 1961–1963 m., o dailės paveldo – vos 1971–1972 m., interjero saugojimo procesą teisiškai nagrinėti ir vertinti galima taip pat tik nuo minėtų laikotarpių.

Sovietmečiu architektūros paminklų sąrašuose ir pagrindiniuose jų apskaitos dokumentuose interjerai nebuvo fiksuojami, jie galėjo būti nurodyti tik to meto paminklo pase. Savotiška išimtis – paminklų sąrašuose atskirai įvardintas Vilniaus „Neringos“ kavinės interjeras. Įtraukimas į minėtus sąrašus vėliau tikrai padėjo išsaugoti „Neringos“ interjerą, nors šis ir buvo ne kartą remontuojamas.

Dailės paveldo vadinamuosiuose dailės paminklų sąrašuose dominavo ne interjerai, o vaizduojamosios ar taikomosios dailės objektai. Tačiau dailės paveldo objektai buvo ir yra glaudžiai susiję su statinių interjeru, jie tarsi „integruoti“ į interjero architektūrą, su kuria drauge sudaro bendrą meno derinį.

Beje, prisimintina, kad sovietmečiu dar 6-ajame dešimtmetyje, o ir vėliau, vyko paveldo vertybių paieškų ir jų apskaitos dokumentų projektų rengimui skirtos ekspedicijos: architektūros

paveldo objektų (bažnyčių, koplyčių, dvarų rūmų) ekspedicijas organizavo tuometinė Valstybinio statybos ir architektūros komiteto Architektūros paminklų apsaugos inspekcija, įtraukusi Kauno politechnikos instituto (dab. Vilniaus Gedimino technikos universiteto) dėstytojus; saugotinių dailės kūrinių paieškų ekspedicijas rengė Kultūros ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos skyrius (vėliau – valdyba) kartu su Vilniaus dailės muziejumi ir su to meto vyskupijų žinia.

Net ir mūsų laikais, kai paveldo objektų sąrašus pakeitė oficialus, teisinę galią turintis Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registras, interjerai dokumentuose žymimi tik papildomų duomenų grafose. Tai daro įtaką architektūros objekto interjero kaip tam tikros architektūrą ir dailę vienijančios visumos sampratai, vertinimui ir saugojimui.

Tiktai 1996 m. Kultūros paveldo centras parengė į kultūros vertybių registrą siūlomų įrašyti objektų vertinimo kriterijus (idėjinė iniciatyva – šios knygos autorias). Tai pirmieji tokio pobūdžio kriterijai Lietuvos paveldosaugoje. Laikantis šių kriterijų tapo būtina nurodyti architektūros objektų konstrukcijų, plano struktūros, vidaus įrangos ir dekoro autentiškumą. Vėliau šis mechanizmas dar patobulintas. Objektų vertinimo kriterijų įvedimas buvo pozityvus žingsnis istorinio interjero supratimo bei vertinimo požiūriu.

Pokariu, paveldosaugos užuomazgoje, aktualiausia buvo architektūros paveldo objektų išsaugojimas apskritai (ypač tai pasakytina apie dvarų objektus). Interjerų apsauga tada buvo tarsi an-

Didžiausios interjero restauravimo ir gaivinimo srities problemos

1) Viena iš svarbiausių ir opiausių – dėl karų ir okupacijų, prasidėjusių dar nuo Trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo (1795 m.), ir palyginti vėlyvos paveldosaugos veiklos (atsiranda praktiškai tik XX a. II pusėje) istorinių interjerų Lietuvoje menkai teišlikę, o nemaža jų dalis dėl įvairių perstatymų, pakeitimų ar perdažymų yra apskritai nežinoma. Bent iš dalies šiai problemai spręsti būtini kompleksiniai interjerų tyrimai bei tolesnis jų gaivinimas.

2) Nepakankamas paveldo projektų architektų bendradarbiavimas su dailės istorikais, atsižvelgiant į paveldotvarkos darbų specifiką, siekiant geresnio bendro gaivinamo interjero rezultato.

3) Dabartinių tyrimų nekompleksiškumas, kai vykdomi tik kai kurie, pavyzdžiui, istoriniai ir architektūriniai, geriausiu atveju – dar ir polichrominiai, tyrimai. Menotyrinių tyrimų atlikta tik pavieniuose objektuose.

4) Apskritai ne visada vykdomi kultūros paveldo objektų ir jų interjero tyrimai. Todėl kalbant apie atskirų kultūros paveldo objektų tvarkybos rezultatus tenka konstatuoti, kad atlikta ne objektų ir interjero restauravimo, o tik remonto pobūdžio darbai.

5) Paveldotvarkos darbai istorinį interjerą pritaikant dabartiniam naudojimui. Ką ir koku mastu galima keisti, kiek ir kuo leistina interjerą papildyti, kaip papildiniai turi derėti su istorine interjero aplinka? Turi būti vadovaujama visuotinai priimta nuostata kuo labiau išsaugoti interjero ir jo vertybių autentiškumą, keisti jį ar papildyti tik minimaliai. O naudojamas paveldas turi būti saugomas.

6) Praktinis atkūrimo metodo taikymas. Šiuo metu tik vienintelis tarptautinis dokumentas – Rygos chartija – apibrėžia kultūros paveldo objekto atkūrimo kaip išimtinio veiksmo pagrindines nuostatas ir reikalavimus. Lietuvos kultūros pa-

veldo įstatymai taip pat numato atkūrimo kaip išimtinio atvejo veiksmą. Vis dėlto lieka neaišku, ką daryti su mūsų šalyje menkai teišlikusiais ir neištirtais interjeriais.

7) Interjerų restauravimo ir gaivinimo, įskaitant atkūrimą, metodikos ar galimų metodinių nurodymų nebuvimas.

8) Kultūros vertybių registro duomenų nepakankamumas interjerui išsaugoti, nors jų stoka gali būti susijusi su interjero pirminio tyrimo bei vertinimo nebuvimu.

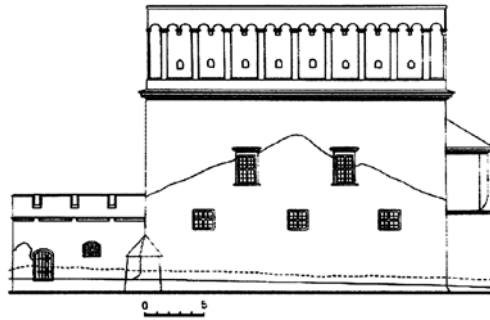
4. Vilniaus Žemutinės pilies Senasis arsenalas (Arsenalo g. 3A)

Iš pradžių pastatas buvo vadinamas „ceihauzu“, o arsenalu – tik nuo XVIII amžiaus. XVI–XVII a. laikotarpiu tai buvo trijų korpusų kompleksas apie keturkampį kiemą. Pastatai skirti ginklams, amunicijai saugoti. Išliko, ir tai tik iš dalies, pats didžiausias – rytinis korpusas.

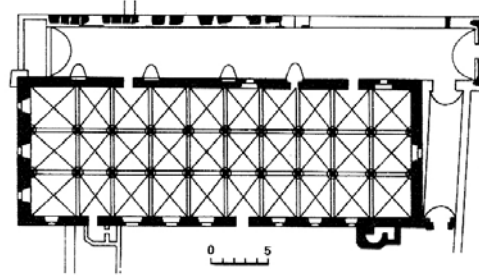
Šiam korpusui būdinga vėlyvosios gotikos erdvės struktūra ir planas. Pirmojo aukšto salė – 68,7 x 22,5 m dydžio, 5–6 m aukščio, su 9 poromis apskrito plano kolonomis (1,2 m diametro), perdengta kryžminiais skliautais. Buvusios grindys – akmens riedulių. Antrojo aukšto salės grindų būta marmurinių, patalpų – su medinėmis lubomis.

1972 m., prasidedant arsenalo tyrimo ir projektavimo darbams, buvo išlikę tik pagrindinio pastato pirmojo aukšto sienos su aiškiais šoninių sienų skliautų pėdsakais. Taip pat buvo matomi gretimos, prie pagrindinės salės rytuose prisišliejusios, patalpos išorės sienos fragmentai.

Per 1972–1984 m. vykusius archeologinius tyrimus (A. Lisanka, I. Jučienė, V. Daugudis) atidengta visa pirmojo aukšto plano struktūra, jos kolonų fragmentai ar vietos. Archeologiniuose sluoksniuose rasta, kaip manoma, XIV a. Žemutinės pilies rytinė gynybinė siena su vartais ir šiaurinės sienos fragmentas su vartų anga, o tų sienų sankirtoje – trisienis bokštas (būdingas Gotlando salos Visbio miestui ar Vakarų Europai). Pastato griuvenose archeologai rado nemažai profiliuotų plytų (plačiai naudotų gotikos laikotarpiu), įvairių spalvų marmuro, tinko su dažų liekanomis bei keraminių koklių.

1.

2.

1. Arsenalo šiaurinio fasado brėžinys: punktyro linija pažymėtos autentiško ir atstatyto arsenalo dalys (iš kn. *Lietuvos architektūros istorija*, I, V., 1987; p. 228)

2. Arsenalo 1-ojo aukšto planas (iš kn. *Lietuvos architektūros istorija*, I; p. 227)

3 a, 3 b. Įėjimo į arsenalą laiptinės cokoliniame aukšte fragmentas bei laiptinės į 1-ąjį aukštą pradžia

3 a

3 b

SUMMARY

The historical interiors of architectural heritage in Lithuania: history, restoration, and evaluation

Foreword

The interiors of Lithuanian cultural heritage – architectural and historical-memorial objects are an important part of heritage protection and restoration. The interiors of cultural heritage objects with their distinctive architecture and interior décor along with their expression, and their association with the time periods of architecture and art history are collectively identified as *historical interiors*.

Historical interior consists of:

interior architecture formed by the plan of the premises, its structure, walls, cavities in the wall surface, ceilings and floors and their architectural and artistic solution, which creates the artistic aspect of the space of the premises;

interior elements: heating devices (ovens, fireplaces), light fixtures, furniture, the décor of the walls and ceilings, pieces of art and other elements of the interior (curtains, rugs, etc.).

In most cases of Lithuanian cultural objects the exteriors are intact, while the interiors have partially survived or have been completely destroyed. The historical interiors have changed due to renovation and developments in decoration trends and also due to wars, disturbances and natural disasters.

The *main methods of restoration of historical interiors* are their restoration, re-creation and reconstruction, and for the processes of applying

these methods together, the term *revival of the historical interiors* has been employed.

The presentation and evaluation of notable Lithuanian historical interiors and their restoration is the main purpose of this book.

Chapter 1. The development and the problems of the protection and restoration of historical interiors of architectural heritage in Lithuania

The beginning of the legitimisation of Lithuanian architectural heritage objects on a state level started in 1961-1963, whereas the legitimisation of the art heritage objects only started in 1971-1972.

During the Soviet regime, before the legitimisation of Lithuanian architectural and art heritage objects, the sacral objects had deteriorated most, as they had been closed and used inappropriately, e.g. as warehouses. Manor palaces also suffered neglect and pillage, as they were alien to the Soviet ideology in their essence.

The book presents the development of the restoration of architectural heritage objects since 1950 (it was in this year when the first institution for restoration of heritage objects – the Scientific restoration production workshop – was established) by decades, noting the architecture heritage objects and indicating the scope of their interior restoration.

The turning point of the interior restoration is the restoration of Vilnius University St. John's Church in 1979 – during the process of restoration, the need to restore wall murals, sculptural décor, artificial marble, stained glass, metal work and furniture emerged, thus prompting the demand for specialist restorers and their training. Hence, the restoration of St. John's Church is considered to be the beginning of the *school of Lithuanian interior restoration*.

No particular methods of interior restoration were employed, however the main principles of the International Venice Charter of 1964, dedicated to architecture and art heritage, were applied to the interior restoration. The restoration at that time largely depended on the Head of restoration of the heritage object.

The following problems emerged in the area of interior restoration and revival:

- due to the wars and occupations, few historical interiors in Lithuania had survived, a large part of the historical interiors were renovated and altered; however, the interiors were not researched and documented. The composite research and continual revival of the interiors were needed;

- inadequate cooperation between architects preparing restoration projects and historians;

- the lack of complex research: historical and architecture research are usually conducted, there was often polychromic but art history research was rare;

- the problems of applying methods of historical interior restoration, re-creation and adaptation for contemporary needs and the absence of methodical directions for these processes.

II. Historical interiors according to typological groups of architectural heritage objects

The author has created typological groups of architectural heritage buildings to assist the analysis of Lithuanian historical interiors and their restoration. The buildings are grouped according to their function and the architectural style time periods starting with the Gothic style up until the beginning of the 20th c., noting and evaluating the interior restoration conducted.

This chapter analyses 116 architectural heritage objects divided into six typological groups: defence architecture objects (ten objects), public civil architecture objects (27 objects, including ten objects from Vilnius University), public sacral architecture objects (39 churches and eight monasteries), palaces of nobility of the Lithuanian Grand Duchy and distinguished people (13 objects), town residential houses in Vilnius, Kaunas, Klaipėda and Šiauliai (18 objects) and manor palaces (19 objects). In this way, 134 interiors have been investigated, among them the objects which received financial support from EU structural funds according to *The Heritage and Tourism Development* programme in 2007-2013.

The description of objects is abundantly illustrated by interior photographs taken mostly by the author in 2012-2013; the lists of literature and sources are also provided.

III. Restoration and methods of historical interiors: conclusions and suggestions

In the development of restoration of historical interiors the rise in scale is evident and also, starting with the 1980s, the growth in quality of the restoration is noticeable largely due to the polychromic and other research methods employed.

However, the problems raised in the book remain important, with the need for more complex research, for the cooperation between restoration architects and art historians, supported by the heritage protection institutions. The heritage protection institutions have been advised to solve the recording of restored and non-restored historical interiors in order to improve their accounting, protection and control. It is also vital to plan the preliminary research of the interiors of important architectural history objects.

In Lithuania a relatively small amount of historical interiors, apart from sacral objects, survived, thus, in future the need of interior restoration works should prevail in the direction of *restoration* and *re-creation*, entitling them as *revival* of historical interiors. In such cases, the possible adaptation of the interiors to contemporary needs should be taken into

account. For this purpose, a perspective historical interior revival programme should be established by the monument protection institutions, in conjunction with the Culture Heritage Department at the Culture Ministry and local councils, which would aid the planning of preliminary complex research of the historical interiors.

Also, the typological groups of heritage objects, their features and the scope of the surviving interiors and their need for revival should be taken into account.

The suggestions are listed to improve the research of the historical interiors and application of the restoration methods of interior architecture and its elements. In addition, the prospect of creating possible historical interior or its image, supported by complex research and analogue interiors, taking into account the Venice and Riga Charters for cultural heritage, is described. In this way, the variety of historical interior revival methods and their application are defined.

The direction of adapting the historical interiors for contemporary needs and the methods employed are discussed. Moreover, suggestions for future interior restoration and re-creation processes and the stages of these processes are provided.

CONTENT

Foreword / 10

I. The development and problems of the protection and restoration of historical interiors of architectural heritage in Lithuania / 15

II. Historical interiors according to typological groups of architectural heritage objects / 20

A. Defence architecture objects / 20

1. Medininkai Castle's Keep Tower (Vilnius district) / 20
2. Vilnius Higher Castle's Palace and Western Tower (Gediminas Castle) (Arsenal st. 5) / 26
3. Trakai Lake Island Castle Palace (Kęstučio st. 4) / 29
4. The Old Arsenal of Vilnius Lower Castle (Arsenal st. 3A) / 33
5. Vilnius Lower Castle Palace (Palace of the Grand Dukes) (Katedros sq. 4) / 38
6. Biržai Castle Palace (J. Radvilos st. 3) / 49
7. Panemunė Castle (Jurbarkas district) / 53
8. Raudondvaris Castle (Kaunas district) / 58
9. Siesikai Castle (Ukmergė district) / 64
10. Raudonė Castle (Jurbarkas district) / 69

B. Public civil architectural objects / 72

1. Vilnius Town Hall (Didžioji st. 31) / 73
2. Vilnius Philharmonic Palace (Aušros Vartų st. 5) / 78
3. House of Signatories in Vilnius (Pilies st. 26) / 81
4. Narutis Hotel in Vilnius (Pilies st. 24) / 84
5. Vilnius University (Universiteto st. 3) / 87
6. Presidential Palace in Vilnius (S. Daukanto sq. 3/8) / 103
7. Cultural Ministry Palace in Vilnius (J. Basanavičiaus st. 5) / 109
8. Vilnius University Nature Faculty Palace (M. K. Čiurlionio st. 23) / 113
9. Lithuanian Science Academy Palace in Vilnius (Gedimino pr. 3) / 116
10. Bank of Lithuania Palace in Vilnius (Gedimino pr. 6) / 118
11. Lithuanian Music and Theatre Academy Palace in Vilnius (Gedimino pr. 42) / 122
12. House of Perkūnas in Kaunas (Aleksoto st. 6) / 125
13. Kaunas Town Hall (Rotušės sq. 15) / 128

14. Historical Presidential Palace of the Lithuanian Republic in Kaunas (Vilniaus st. 33) / 135
15. Kaunas Fortification Commandant Palace (Gedimino st. 25) / 138
16. Kėdainiai School (Didžioji st. 62) / 143
17. Klaipėda Augustė Viktorija's Girls Lyceum (K. Donelaičio st. 4) / 145
18. Klaipėda Post Office (Liepų st. 14) / 148

C. Public sacral architecture objects / 150

1. Vilnius St. Bishop Stanislav's and St. Vladislav's Cathedral Basilica (Katedros sq. 1) / 152
2. Vilnius St. Apostles Peter's and Paul's Church (Antakalnio st. 1) / 160
3. Vilnius Our Lord Jesus or Trinitarian Church (Antakalnio st. 27) / 166
4. Vilnius Holy Trinity Church and Basilica Monastery (Aušros Vartų st. 7B) / 169
5. Vilnius Holy Spirit Sobor Church and Monastery Complex (Aušros Vartų st. 10) / 173
6. Vilnius St. Theresa's Church and the Barefoot Carmelites Monastery (Aušros Vartų st. 14) / 177
7. Vilnius St. John the Baptist and St. John the Apostle and Evangelist Church (Šv. Jono st. 12) / 184
8. Vilnius Holy Spirit or Dominican Church (Dominikonų st. 8) / 192
9. Vilnius St. Anne's Church (Maironio st. 8) / 198
10. Vilnius St. Francis' and Bernardine or Bernardine Church and Bernardine Monastery (Maironio st. 10) / 201
11. Vilnius St. Nicholas' Church (Šv. Mikalojaus st. 4) / 213
12. Vilnius St. Archangel Nicholas' and Bernardine (Order of St. Clare) Convent (Šv. Mykolo st. 9) / 216
13. Vilnius Reformed Faith (Calvinist) Church (Pylimo st. 18) / 223
14. Vilnius Choral Synagogue (Pylimo st. 39) / 225
15. Vilnius St. Stephen's Church (Geležinkelio st. 39) / 228
16. Vilnius Lutheran Church (Vokiečių st. 20) / 323
17. Vilnius St. Catherine's Church (Vilniaus st. 30) / 235
18. Kaunas St. Apostles Peter's and Paul's Cathedral Basilica (Vilniaus st. 1) / 240
19. Kaunas Virgin Mary Assumption (Vytautas Magnus) Church (Aleksoto st. 3) / 247
20. Kaunas Pažaislis Virgin Mary Visitation Church and Camaldolese Convent complex (T. Masiulio st. 31) / 251
21. Kaunas St. George the Martyr (Franciscan) Church and Bernardine Monastery complex (Papilio st. 9) / 266
22. Degučiai St. Vincent Ferrero Church with Bell Tower (Šilutė district) / 275

23. Kėdainiai Reformed Faith Church (Senoji st. 1) / 277
24. Kėdainiai St. Joseph's Church (Radvilų st. 10) / 280
25. Kretinga Virgin Mary Revelation Church and Bernardine Monastery complex (Vilniaus st. 2, 2A) / 282
26. Liškiava Holy Trinity Church and Dominican Monastery (Varėna district) / 287
27. Palanga Virgin Mary Assumption Church (Vytauto st. 55) / 291
28. Rokiškis St. Apostle Evangelist Matthew's Church (Nepriklausomybės sq. 1A/1) / 295
29. Rietavas St. Archangel Michael's Church (Laisvės st. 2A) / 301
30. Seda Virgin Mary Assumption Church (Mažeikiai district) / 304
31. Šiauliai St. Apostles Peter's and Paul's Cathedral (Aušros path 3) / 308
32. Telšiai St. Anthony of Padua Cathedral (Katedros st. 2) / 313
33. Tytuvėnai Virgin Mary Queen of Angels Church and Bernardine Monastery (Kelmė district) / 317
34. Trakai Virgin Mary Visitation Church (Sodų st. 8) / 323
35. Lioliai St. Apostles Simon's and Judas Thaddeus' Church (Kelmė district) / 327
36. Griškabūdis Jesus Christ Transfiguration Church (Šakiai district) / 330
37. Palūšė St. Joseph's Church and Bell Tower (Ignalina district) / 335
38. Prienai Jesus Christ Apparition Church (Kęstučio st. 9) / 339
39. Smilgiai St. George's Church (Panevėžys district) / 343

D. Palaces of nobility of the Lithuanian Grand Duchy and distinguished people

1. Chodkiewicz Palace (Didžioji st. 4 in Vilnius) / 346
2. Pac Palace (Didžioji st. 7 in Vilnius) / 350
3. Pac / Sapieha Palace (Šv. Jono st. 3 in Vilnius) / 353
4. Oginski Palace (Arklių st. 5 in Vilnius) / 356
5. Lopacinski / Olizar Palace (Bernardinų st. 8 in Vilnius) / 358
6. Radvila Palace (Vilniaus st. 24 / Liejyklos st. 2 in Vilnius) / 360
7. Radvila Palace (Vilniaus st. 41 in Vilnius) / 363
8. Lithuanian Writers' Union Palace (K. Sirvydo st. 6 in Vilnius) / 367
9. Umiastowski Palace (Trakų st. 2 in Vilnius) / 371
10. Sapieha Palace (L. Sapiegos st. 13 in Vilnius) / 374
11. Slushko Palace (Kosčiuškos st. 10 in Vilnius) / 378
12. Sirutis or Maironis house (Rotušės sq. 13 in Kaunas) / 381
13. Vileišis Palace (Antakalnio st. 6 in Vilnius) / 387

E. Town residential houses / 391

1. The house at Aušros Vartų st. 8 in Vilnius / 392
2. The house at Didžioji st. 1 in Vilnius / 394
3. Gurecki Palace (Dominikonų st. 15 in Vilnius) / 397
4. The house at Pilies st. 12 in Vilnius / 400
5. The house at Pilies st. 32 in Vilnius / 402
6. The house at Rūdninkų st. 13 in Vilnius / 404
7. The house at Stiklių st. 8 in Vilnius / 407
8. The house at Šv. Jono st. 5 in Vilnius / 410
9. Tuskulėnai Estate Palace (Žirmūnų st. 13 in Vilnius) / 414
10. The house at Žygimantų st. 9 in Vilnius / 417
11. The houses at Rotušės sq. 2 and 4 in Kaunas / 422
12. Zabiela Palace (Rotušės sq. 10 in Kaunas) / 427
13. The house at Rotušės sq. 29 in Kaunas / 431
14. The houses at Didžiojo vandens st. 6 and 8 in Klaipėda / 436
15. The house at Liepų st. 12 in Klaipėda / 439
16. The house at Vežėjų st. 2 in Klaipėda / 442
17. Chaim Frenkel Villa (Vilniaus st. 74 in Šiauliai) / 444
18. The house at H. Manto st. 25 in Klaipėda / 450

F. Manor palaces / 453

1. Antašava Manor Palace (Kupiškis district) / 456
2. Alanta Manor Palace (Molėtai district) / 461
3. Baisogala Manor Palace (Radviliškis district) / 462
4. Cirkliškis Manor Palace (Švenčionys district) / 465
5. Gelgaudiškis Manor Palace (Šakiai district) / 468
6. Kelmė Manor Palace (Dvaro st. 15) / 472
7. Paežeriai Manor Palace (Vilkaviškis district) / 474
8. Pakruojis Manor Palace (Parko st. 5) / 479
9. Palanga Manor Palace (Vytauto st. 17) / 483
10. Raguvėlė Manor Palace (Anykščiai district) / 488
11. Renavas Manor Palace (Mažeikiai district) / 493
12. Rokiškis Manor Palace (Tyzenhauzų al. 5) / 497
13. Salos Manor Palace (Rokiškis district) / 506
14. Švėkšna Manor Palace (Šilutė district) / 508
15. Pirmieji Šešuolėliai Manor Palace (Širvintos district) / 510

16. Trakų Vokė Manor Palace in Vilnius (Žalioji sq. 2A) / 516
17. Verkių Manor Palace in Vilnius (Žaliųjų ežerų st. 49) / 522
18. Užutrakis Manor Palace (Trakai district) / 531
19. Zypliai Manor Palace (Šakiai district) / 541

III. Restoration and methods of historical interiors: conclusions and suggestions / 545

A. Conclusions / 545

B. Suggestions / 547

1. The research of historical interiors / 547
2. Restoration of historical interiors / 547
3. Re-creation and revival of historical interiors / 551
4. The methods of revival of historical interiors and their application / 553
5. Adaptation of historical interiors / 554
6. The planning of the restoration and re-creation of historical interiors / 556

Summary / 558

LITERATŪRA

1. Adomonis T., Adomonytė N., *Lietuvos dailės ir architektūros istorija*, 2, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997.
2. Adomonis T., Čerbulėnas K., *Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija*, 1, Vilnius: Mokslas, 1987.
3. *Atgimę paminklai*, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Mintis, 1983.
4. Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A., *Trakų miestas ir pilys*, Vilnius: Mokslas, 1991.
5. *Bažnyčia Lietuvoje*, sud. V. Kazakevičius, J. Sakalauskas, Vilnius: Mintis, 1987.
6. Budreika E., *Architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
7. Budreika E., Gedimino kalno pilies Vilniuje Vakarinio bokšto rekonstrukcijos, *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, Vilnius, 1958; p. 3–16.
8. Drėma V., *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1991.
9. Drėma V., *Šv. Jono bažnyčia*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 1997.
10. Drėma V., *Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782–1801 metais*, Vilnius: Mokslas, 1991.
11. Glemža J. R., Biržų pilis, *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 7, 1969; p. 19–22.
12. Glemža J. R., Katilius A., La reconstruction du palais des grands-ducs de Lituanie, Vilnius, *Monumental*, Nr. 1, 2010; p. 98.
13. Glemža J. R., Katilius A., LDK rūmų atkūrimas Vilniuje, *Kultūros Barai*, Nr. 4, 2011; p. 46–49.
14. Glemža J. R., Medininkų pilis, jos išsaugojimo ir atkūrimo darbai, *Technikos žodis*, Nr. 1, 1995, Čikaga; p. 24.
15. Glemža J. R., *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.
16. *Grafų Tiškevičių Palangos rūmai*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008.
17. Jankevičienė A., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.
18. Jankevičienė A., *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998.
19. Jankevičienė A., *Vilniaus senamiesčio ansamblis*, Vilnius: Vaga, 1969.
20. Janonienė R., Purlys E., *Sapiegų rūmai Antakalnyje*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2012.
21. Janonienė R., Vilniaus Bernardinų bažnyčios altoriai XVII–XVIII amžiais, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001; p. 113–132.
22. Jonaitis S., *Baroko rūmų urbanizuotoje aplinkoje regeneravimas*, VDA magistranto teorinis darbas, 2008.
23. Jučienė I., Purlys E., Namų Vilniuje, Gorkio g. 84, architektūros evoliucija tyrimų duomenimis, *Architektūros paminklai*, 2, Vilnius: Mokslas, 1972; p. 125–141.
24. Kairiūkštytė-Jaciniienė H., *Pažaislio vienuolynas ir jo meninės vertybės*, Kaunas: Spindulys, 1930.
25. Kairiūkštytė-Jaciniienė H., Baršauskas J., *Pažaislis*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.
26. Kalvaitytė R., Glemža J., Vilniaus Šv. Stepono bažnyčios interjero restauravimo ir atkūrimo pasiūlymai, *Kultūros paminklai*, 17, Vilnius: Savastis, 2013; p. 90–99.
27. Kaminskas R., *Praeities paminklai ir šiandiena*, Vilnius: Mintis, 1983.
28. *Kauno architektūra*, sud. A. Jankevičienė, Vilnius: Mokslas, 1991.
29. Kitkauskas N., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai*, Vilnius: Kultūra, 2009.
30. Kitkauskas N., *Vilniaus pilys: istorija, statyba, architektūra*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.
31. Kitkauskas N., *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*, Vilnius: Mokslas, 1989.
32. *Kultūros paminklų enciklopedija: Rytų Lietuva*, I, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
33. *Kultūros paminklų enciklopedija: Rytų Lietuva*, II, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
34. *Kultūros paveldo apsauga*, sud. J. Bardauskas, V. Karčiauskas, Vilnius: Savastis, 1997.
35. *Kupiškėnų enciklopedija*, I, sud. V. Jankauskas, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.
36. Laucius G., Vilniaus Bernardinų bažnyčios architektūros raida, *Architektūros paminklai*, 1, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1970; p. 56–73.

37. *Lietuva – Marijos žemė*, Marijampolė: Vilkaviškio vyskupijos leidykla „Ardor“, 1993.
38. *Lietuvos architektūros istorija: nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, I, Vilnius: Mokslas, 1987.
39. *Lietuvos architektūros istorija: nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, II, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
40. *Lietuvos architektūros istorija: nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m.*, III, Vilnius: Savastis, 2000.
41. *Lietuvos bažnyčių menas*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 1993.
42. *Lietuvos dvarai*, I, sud. I. Semaškaitė, Vilnius: Algisantas, 2009.
43. *Lietuvos dvarai*, II, sud. I. Semaškaitė, Vilnius: Algisantas, 2009.
44. *Lietuvos kultūros paveldo atgimimas*, sud. I. Grigaitienė, Vilnius: Savastis, 2004.
45. *Lietuvos paminklai: valstybės įmonės „Lietuvos paminklai“ veikla 1991–2011 metais*, Kaunas: Terra Publica, 2011.
46. *Lietuvos pilys*, Vilnius: Mintis, 1971.
47. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, 1, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.
48. *Lietuvos vienuolynai*: vadovas, Vilniaus dailės akademijos leidykla; 1998.
49. *Maironio lietuvių literatūros muziejus*, Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2009.
50. Mikulionis S., Medininkų pilies apsauga ir konservavimas, *Technikos žodis*, Nr. 1, 1993, Čikaga; p. 7.
51. Morkūnaitė-Kazakevičienė D., Glemža J., Sapiėgų rūmų interjerų restauravimo projektas, *Kultūros paminklai*, 16, Vilnius: Savastis, 2011; p. 107–115.
52. Pakalnis R., *Verkliai: praeitis, dabartis, svajonės*, Vilnius: Pavilnių ir Verkių regioninių parkų direkcija, 2003.
53. *Palanga. Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčia. Istorijos, architektūros, meno kūrinių, archyvų tyrimai*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2007.
54. Pinkus S., *Raudonės pilis*, Vilnius: Mintis, 1978.
55. *Pirkkliai Frenkeliai*, Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidinys, 2007.
56. Purlys E., Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios 1989 m. natūros tyrimai, *Architektūros paminklai*, 13, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993; p. 30.
57. *Rokiškio Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčia – 130*, Rokiškis: I. Skripkos įmonė, 2007.
58. Šermukšnis R., *Kauno rotušė, 1542–2010*, Kaunas: Kopa, 2010.
59. Šinkūnaitė L., Pažaislio vienuolyno dekoru ikonografinė programa: nauji tyrinėjimo aspektai, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001; p. 7–26.
60. Tatoris J., *Senoji Klaipėda: urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
61. *Užutrakio dvaro ansamblis: kultūros paveldas ir gamta*, Kaunas: Lututė, 1999.
62. *Vilniaus architektūra*, sud. A. Jankevičienė, Vilnius: Mokslas, 1985.
63. *Vilniaus universiteto rūmai*, Vilnius: Vaga, 1979.
64. *Vilniaus Žemutinė pilis XIV–XIX a. pr.: 2005–2006 m. tyrimai*, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2007.
65. *Žydų kultūros paveldas Lietuvoje*, sud. A. Jomantas, Vilnius: Savastis, 2005.
66. *Žvilgsnis į senųjų Vilniaus pastatų sienų tapybą: parodos katalogas [kompaktinis diskas]*, Vilnius: VŠĮ „Vilniaus klubas“, 2011.
67. *Wooden Heritage in Lithuania*, sud. A. Jomantas, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2011.
68. www.genocid.lt/tuskulenai – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Tuskulėnų memorialiniam kompleksui skirta internetinė svetainė.
69. www.heritage.lt/dvarai – Lietuvos dvarų duomenų bazė.
70. www.katedra.lt – Vilniaus Šv. vysk. Stanislovo ir šv. Vladislavo arkikatedros bazilikos internetinė svetainė.
71. www.kaunoarkikatedra.lt – Kauno Šv. apaštalo Petro ir Povilo arkikatedros bazilikos internetinė svetainė.
72. www.kpd.lt – Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos duomenų bazė.
73. www.muziejai.lt – Lietuvos dailės muziejaus ir Lietuvos muziejų asociacijos internetinė svetainė.
74. www.pazaislis.org – VŠĮ Pažaislio kultūros ir turizmo centro internetinė svetainė.
75. www.piligrimukelias.lt – Jono Pauliaus II piligrimų kelio Lietuvoje projekto internetinė svetainė.
76. www.siauliukatedra.lt – Šiaulių Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus katedros internetinė svetainė.
77. www.tytuvenubaznycia.lt – Tytuvėnų Švč. Mergelės Marijos Angelų Karalienės bažnyčios ir vienuolyno internetinė svetainė.
78. www.trakubaznycia.lt – Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios internetinė svetainė.

